

JACZKÓ SÁNDOR:

AZ 1524. ÉVI VÁRADI ZSINAT ÉS HATÁROZATAI

Témavezető: Dr. Solymosi László akadémikus

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2011.

I. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Az értekezés célkitűzése az 1524. évi váradi zsinat történelmi hátterének részletes ismertetése, az ott leírt határozatok szisztematikus bemutatása. A váradi dokumentum jogtörténeti vonatkozása egyedülálló, mivel jelenlegi ismereteink szerint a kalocsai érseki tartomány egyetlen fennmaradt középkori zsinati törvénykönyve. A középkorban az egyházmegyei zsinat volt az a fórum, amelyen a püspök ünnepélyesen hirdette ki az aktuális egyházi rendelkezéseket az egyházmegye papsága, a szerzetesek és a hívek számára. Az egyházmegyei zsinaton kiadott püspöki végzések így a részleges jogalkotás fontos törvényei. Az intézkedések az adott püspökség szentségtani és egyházfegyelmi életét irányították. Ezért alapvető feladatnak tartottam, hogy a váradi zsinati határozatok egyedi és általános rendelkezésein keresztül a középkori egyház dogmatikai, pasztorális és egyházjogi tanítását is ismertessem.

A Perényi Ferenc püspök (1514-1526) által összehívott 1524. évi váradi zsinatról és a zsinati határozatokról elsőként Bunyitay Vince tudósított *A váradi püspökség története* című monográfiájának első kötetében. A mindössze pár mondatnyi közlésében megjegyezte, hogy a váradi zsinat végzései jelenleg még kiadatlanok. A teljes szövegkiadás tehát még hiányzik, mivel Békefi Remig a kézirat 39 címe közül két artikulus, a *Sequitur sextum sacramentum de ordine clericali* és a *De promovendis ad sacros ordines* kezdetű cikkely

olvasatát jelentette meg. Ezért az értekezés megfogalmazása előtt olyan forrásközlést kellett elkészítenem, amely lehetővé tette a teljes zsinati szöveg vizsgálatát.

Ehhez kapcsolódik az értekezés másik alapvető szándéka, amely megpróbálja a váradi zsinati határozatokat a hazai és európai szinodális könyvek családjába elhelyezni. A zsinati határozatok hazai kutatásának meglehetősen nagy hagyománya van. A két hazai egyháztartományban kialakult jogszokások, jogi és pasztorál teológiai rendelkezések kapcsolatrendszer a két egyháztartomány későközépkori történelmében érdekes kérdéseket vetnek fel. Az öt fennmaradt középkori szinodális könyv közül négy, az esztergomi (több változatban is), a nyitrai, a szepesi és a veszprémi konstitúció az esztergomi érsekség joghatósági területéről származik. Kétség nélkül kijelenthető, hogy a határozatok hazai eredete és törzsanyaga egy 14. század végi esztergomi zsinat jogalkotó tevékenységére vezethetők vissza. Az esztergomi konstitúció kodikológiai vizsgálatát Borsa Gedeon kezdeményezte. Erdő Péter az esztergomi szinodális könyv részletes ismertetése után a törvénykönyv külföldi kánonjogi forrásainak feltárását végezte el. Az esztergomi egyháztartomány egyházmegyei zsinati határozatainak rendszere a veszprémi zsinati határozatok kritikai kiadásával vált teljessé, amit Solymosi László készített el. A fenn említett neves szerzőknek köszönhetően az esztergomi egyháztartomány szinodális könyveinek szövegkritikai és forrástörténeti kutatása lezárult.

Jól látható, hogy a hazai kutatások az esztergomi egyháztartomány szinodális tevékenységére fókuszáltak. Az értekezés ezeket az eredményeket felhasználva a középkori jogi írásbeliség vizsgálatát kiterjesztette a kalocsai egyháztartományra is. A határozatokat a helyi sajátosságok és jogszokások alkalmazása teszik egyedivé. A téma körülhatárolásakor időkorlátként az általánosan elfogadott 1526. évet jelöltem meg, amely egyben Perényi Ferenc váradi püspök halálának időpontja is.

II. Az alkalmazott módszerek vázolósa

Az értekezés során tudatosan három módszert használtam. A váradi zsinati határozatok szakszerű tanulmányozását jelentősen gátolta, hogy jelenlegi ismereteink alapján nem maradt fenn nyomtatásban, csak kéziratos formában kutatható. Ezért első feladat a váradi zsinati határozatok teljes szövegkritikai kiadásának elkészítése volt. A váradi zsinati határozatok szövegkiadása a Magyar Országos Levéltár DL 29416-os jelzetű kézirata alapján készült el. A kiadás során arra törekedtem, hogy normalizált és egységes szöveg kerüljön az olvasó kezébe. A forrásközlés elengedhetetlenül fontos kiegészítője a függelékben mellékelt hasonmás.

Az értekezés második alkalmazott módszere a leírás. A mű szerkezetileg három jól elkülöníthető egységre tagolódik, amelyek

tartalmilag mégis szoros kapcsolatban állnak egymással. Az első rész az 1524. évi váradi egyházmegyei zsinat történelmi hátterét tárja fel. Az egyházmegyei zsinat a középkor folyamán az egyházmegye kormányzását segítő jogintézmény volt. A kutatás összegzi a kalocsai egyháztartomány szinodális aktivitását és ábrázolja azt a szellemi és kulturális közeget, amiben a dokumentum létrejött. Tisztázza a zsinat fogalmát és típusait, a rövid összefoglalót nyújt a hazai egyháztartományok egyházmegyei zsinatainak gyakorlatáról.

Az egyetemes egyházjog egyházmegyei zsinatok évenkénti megtartása a kalocsai egyháztartományban nem kevés nehézséget okozott. A szükséges kánonjogi ismereteket az egyetemeken lehetett megszerezni. A török fenyegetésnek kitett területről az egyetemi költségeket nehezen lehetett kigazdálkodni. A kalocsai érsekség területén a zsinatok tartásának rendszeressége elmarad az esztergomi egyháztartomány gyakorlatától. A két magyar érsekség források alapján dokumentálható szinodális aktivitása az európai egyháztartományokhoz viszonyítva alacsony volt. Az értekezés a hazai szinodális gyakorlatba elhelyezi az 1524. évi váradi zsinatot. Ismerteti összehívójának, Perényi Ferenc püspöknek életét, a zsinat összehívásának okait, helyszínét, időpontját és résztvevőit. A püspök által összehívott egyházmegyei zsinaton a székeskáptalan, a Váradelőhegyi Szent István társaskáptalan, a Boldogságos Szűz Mária és a Szent János káptalan tagjai, az apátok és főesperesek, a papokat és szerzeteseket vettek részt. A püspök elsősorban a

káptalanra támaszkodott az egyházi törvénykezés során. A név szerint nem említett összeállítók a székesegyház teológiai, egyházjogi és liturgikus műveltségű kanonokjai közül kerültek ki.

Az értekezés mások tartalmi részében a váradi zsinati határozatok és a hazai szinodális könyvek szerkezetét és struktúráját vizsgáltam. A leírás mellett egyre inkább az analitikus összehasonlítás került előtérbe. A tanulmány a már említett kéziratos forrásanyagon túl számos nyomtatott forrásgyűjteményt használ fel. Először a veszprémi forrás hatását vizsgálja a váradi zsinati határozatok létrejöttében. Külön felhívja a figyelmet a fontosabb eltérésekre és egyedi rendelkezésekre a részletes tárgyalás alatt. A komparatív eljárást teljesség kedvéért kiterjeszti az esztergomi szinodális könyvek egyes változataira is. Kanizsai János esztergomi érsek (1387-1418) ismerte fel a szinodális anyag egyházkormányzati értékét, és saját rendelkezéseivel jelentősen kiegészítve, megújított formában ünnepélyesen kihirdette. A zsinati anyag továbbélése és változása figyelhető meg a Szécsi Dénes esztergomi érsek által összehívott 1450-es zsinaton, majd az 1460-as Szepesi préposti zsinaton is. Estei Hippolit az 1493-as esztergomi zsinaton már a Szécsi-féle határozatok megújított és átalakított változatát hirdette ki. Az 1494-es nyitrai és az 1515-ös veszprémi zsinati határozatok összeállítói is az esztergomi határozatok 1450-ben készült változatát vették alapul. Ezek a határozatok annak ellenére, hogy egy családba tartoznak, nem változatlanul követik egymás rendelkezéseit. Az

értekezés a megfigyelhető eltéréseket táblázatban is összefoglalja, hogy érzékeltesse a zsinati határozatok rokonságát. Nagy hangsúlyt fektet a váradi zsinati határozatok és a szinodális könyvek részletes szövegtani bemutatására és összevetésére. A dokumentumot kánonjogi, jogtörténeti, művészettörténeti, kodikológiai, könyvtártörténeti, irodalomtörténeti szempontok alapján vizsgálja.

Az értekezés ezen öt nagyobb fejezet után kerül sor a váradi szinodális könyv tartalmi ismertetésére. Az értekezés harmadik része tehát a zsinati dokumentum egyes fejezeteit ismerteti. Amennyire a dolgozat keretei engedték az egyes témakörökön belül a rendelkezések jogtörténeti előzményeit is feltárja. A lelkipásztorkodó papság életének és tevékenységének szabályozása kitér az anyagi és a lelki javak lelkiismeretes kezelésére is. A zsinati határozatok részletes ismertetése és szisztematikus bemutatása révén megtudhatjuk, milyen jogi rendelkezések voltak érvényben a késő középkorban a váradi egyházmegyében.

A szinodális könyvek állandó záradéka a középkori ünneplista. Ennek bemutatása során a váradi egyházmegye és más hazai püspökségek ünnepei közötti kisebb-nagyobb eltéréseket és helyi sajátosságokat állapítottunk meg. Az áttekinthetőséget táblázat használatával könnyítettük meg.

III. Az eredmények tézisszerű felvázolása

Az értekezés a kalocsai egyháztartomány középkori szinodális aktivitásán belül az 1524. évi váradi zsinatot és határozatait írja le. A történelmi összefüggésekből kiindulva megállapítottuk, hogy a püspökök az 1453-as, 1466-os és 1520-as erdélyi valamint az 1490-es kalocsai zsinat jogalkotásától a vallásos élet megújítását, az egyházfegyelmi visszaélések megszüntetését remélték. A váradi zsinat összehívása szervesen illeszkedik ebbe a gyakorlatba, mivel a szinódus munkája a hit védelmét, az erkölcsi élet emelését és a teológiai ismeretek gyarapítását szolgálta. Így Perényi Ferenc váradi püspök intézkedése a hitújítók elleni fellépésként értelmezhető, a zsinat pedig a belső megtisztulás egyik lehetséges eszközeként tartható számon.

A katolikus egyház megpróbálta minél hamarabb meggátolni az új tanok terjedését a 16. század elején. A főpapok viszonylag korán felismerték, hogy a katolikus hit tanításának felelevenítése erősíti az egyház identitását, javítja az erkölcsöket és megszünteti az visszaéléseket. Johannes a Lasco gneznói érsek a Luther tanait elítélő wormszi birodalmi gyűlés után szinte minden évben tartományi zsinatot tartott, ahol központi szerepet játszott a reformált tanítás elutasítása.

A váradi egyházmegyei zsinat határozatainak formai leírásakor megállapítottuk, hogy a rendelkezés az *Incipiunt constitutiones nove*

alme ecclesie Waradiensis címet viseli. Az általános szokástól eltérően a zsinatot nem a templombúcsúhoz közeli időpontban, hanem a székesegyház életében kitüntetett jelentőségű Szent László ünnepén tartották. A zsinati határozatok első fennmaradt lapján ugyanis a cím felett egy más kéztől származó feljegyzés ezt írja: *1524 29 die Iulii in festo depositionis Sancti Ladislai*. A szent király temetéséről (*depositio*) július 29-én emlékeztek meg Váradon, ami jó lehetőséget biztosított a papok találkozására és a közös imádságra is. A váradi székesegyház templombúcsújának és zsinat időpontjának eltérésére sikerült logikus magyarázatot adni.

Megállapítottuk, hogy az Erdő Péter által meghonosított szinodális könyv kifejezés a váradi zsinati határozatokra is alkalmazható. A szinodális könyv, mint műfaj szorosan vett fogalmának személyi feltétele, hogy a püspök vagy távolléte esetén személyes megbízottja adja át és hirdesse ki a határozatokat a papság részére. A szöveg kibocsátója a Perényi Ferenc váradi püspök volt. A szinodális könyvre vonatkozó tartalmi feltétel, hogy a dokumentumban hittani ismeretek, elsősorban dogmatikai meghatározások és pasztorális rendelkezések szerepeljenek. A határozatok címzettje a papság, a klerikusok és szerzetesek, különösen is a plébánosok valamint a fő- és alesperesek. A püspök a szinodális könyv tanításával akarta a teológiai műveltségét emelni és a lelkipásztori gyakorlatot segíteni.

A váradi zsinati határozatok struktúrája változtatás nélkül követi a korabeli hazai egyházmegyei határozatok gyakorlatát. A prológius négy nagy témába rendszerezi a könyv törzsanyagát. A váradi részleges törvény a zsinati határozatokra jellemző szentségtani megalapozással kezdődik. Az összeállítók mind a hét szentségnek külön fejezetet szántak. A norma kitér a felvevő és a kiszolgáltató számára előírt általános jogi előírásokra, adott esetben egyedi eljárásra. Az egyes fejezetekben a dogmatikus traktátusokat a pasztorális tudnivalók követik. A szentségekről szóló elméleti tudnivalókra a korábbi zsinatok rendelkezési szolgálnak mintául.

A törzsanyag második része a szentségek lelkiismeretes őrzését tárgyalja. A témakör terjedelmét tekintve a szinodális könyv négy alaptémája közül a legrövidebb, mindössze 16 sor. A szentségek őrzésével, különösen az eucharisztia védelmével kapcsolatban a Liber Extra rendelkezéseit ismétli meg. A szinodális könyv a liturgikus kellékek és eszközök anyagáról és használatáról is rendelkezik. A harmadik tartalmi egység liturgikus vonatkozású, az istentiszteletek (*liturgia, vesperás és matutinum*) végzését szabályozza. A váradi norma ebben a részben is az egyetemes jogszabályokat követi. A bevezetés szóhasználata szerint a lelkek és az egyházak kormányzása (*in animarum et ecclesiarum regime ac dispensatione*) című rész zárja le a határozatokat. A dokumentum négy része közül az egyházkormányzat tételes tárgyalása a leghosszabb terjedelmű. Tartalmilag a legszerteágazóbb és

legkülönbözőbb egyházjogi témákat öleli fel. Megfigyelhető, hogy a kor szokása szerint és morális állapota alapján a dekretális jellegű rendelkezések közül az egyházfegyelmi kérdések vannak túlsúlyban.

A disszertáció Bunyitay véleményéből kiindulva és azt megcáfolva megállapította, hogy a váradi zsinati határozatok nem követi szöveghűen a veszprémi normát. Véleményünk szerint a vizsgált norma szövege sokkal inkább mutat rokonságot az Estei-féle esztergomi változattal, mint a veszprémi rendelkezéssel. Sőt úgy tűnik, hogy a váradi anyag szerkezete jobban alkalmazkodik az esztergomi szinodális könyvhöz, mint a veszprémi határozat. Kevesebb önálló témakört és egyedi rendelkezést tartalmaz, gyakran szöveghűen követi az esztergomi szöveget. A témakörök kiválasztásában a Szécsi-féle szinodális könyvet követi, míg a szöveg stilisztikája az Estei-féle változattal mutat rokonságot. Ebben a joggyűjteményben azonban a szentségtani rész bevezető rendelkezései csak töredékként maradt fenn. Mindez nem jelenti azt, hogy az akkori összeállítók birtokában is hiányos formában lett volna meg az átírandó szöveg. A váradi szinodális könyv ezekben a részekben a korábbi esztergomi változatokra vagy a veszprémi határozatra is támaszkodhat.

A váradi zsinati határozatok egyes rétegei és forrásai a hazai szinodális könyvekből eredeztethető, amiket gondosan kiegészítettek a váradi püspökségre vonatkozó egyedi rendelkezésekkel. A szerkesztők a korábbi szinodális könyvek alapszövegét, mint az

egyház változatlan dogmatikai tanítását szöveghűen vették át. A veszprémi zsinati határozatok szerkesztési elvével ellentétben az egyedi rendelkezéseket nem külön fejezetben foglalták össze, hanem az egyes témakörök integráns részeként fogalmazták meg. Ezzel kevésbé hangsúlyozták a váradi zsinati határozatok önálló törvényalkotását, hanem a törvények helyi szinten történő alkalmazásának hatékonyságáról valamint a jogalkalmazási képességükről tettek tanúbizonyságot. Így a kortárs szinodális könyvek alapszövegét - amibe természetesen beletartozik az esztergomi szinodális könyv is - valamint a váradi norma egyedi rendelkezéseit jól el lehet különíteni. A *De interdicti tempore* kezdetű fejezetben megtiltotta az engedély nélküli házasságkötést. Ugyancsak elítélte azt az eljárást, ha újabb házasságot kötöttek a meglévő kötelék mellett. A plébános fáradozását természetbeli juttatással fizették meg, kendőt, kenyeret vagy kakast kapott a felektől. Ha a felek szabadon ajánlották fel, akkor a pap a simónia gyanúja nélkül elfogadhatta az ajándékot. Az *Additio ad Constitutionem de Concubinariis* részben bővítette a főesperes teendőit a kánoni vizitáció során. A papságra jelentkezőket írja össze, a templomok és temetők állapotát is nézze meg. Az egyház dogmatikai tanításával kapcsolatos visszaélésekről és eretnekségekről érdeklődjön. A *De missis, vesperis ac matutinis* kezdetű cikkely a székesegyház liturgikus rendjét szabályozta. Előírta, hogy a karkáplán az oltárok elválasztója mellett állva vegyen részt az

imaórákon elejétől a végéig az oltárigazgatókkal együtt, nem pedig a könyvek mellett ülve. Majd megparancsolta, hogy a székesegyház, a Váradelőhegyi Szent István társaskáptalan, a Boldogságos Szűz Mária és a Szent János egyház kanonokjai valamint az oltárok és ispotályok igazgatói vegyenek részt a vesperásokon, az ünnepnap nagyobb miséken valamint azok körmenetein és matutinumain. A hanyagokat szigorú módon kenyéren és vízen való böjtölésre büntette, a törvényes akadály híján távollevőket egy forintra bírságolta. A Békefi által már közzétett *De promovendis ad sacros ordines* szövegrészben az egyházi rend felvételéhez szükséges életkort határozta meg.

A váradi zsinati határozatok nagy hangsúlyt fektet az egyházmegyében előforduló jogi visszaélések felszámolására. Elítélte a körösszegi és a farnosi plébános esketési gyakorlatát, akik tiltott időben működtek közre a szentségkiszolgáltatásnál. Megtiltotta a váradi egyházmegyében előforduló gyakorlatot, amelyben a felek a plébános engedélye nélkül és meglévő házassági kötelék mellett házasodtak össze. Világos eligazítást ad a simónia kerülésére, ugyanakkor ösztönzi a híveket, hogy a lelkipásztorok fáradozását tehetségük szerint honorálják. A főesperesek rendkívül átfogó segítséget kaptak a kánoni látogatáskor végzett feladatuk szakszerű elvégzéséhez. Az értekezés megállapította, hogy a váradi zsinati határozatok szerkesztőinek figyelme a legapróbb részletekre is kiterjedt. Előírták, hogy főesperesek az eucharisztia őrzését

gondosan ellenőrizték, nehogy a madarak vagy a férgek kárt tegyenek a szentségben.

A váradi zsinati határozatok alátámasztja a már sok forrásból ismert megállapítást, hogy Várad a liturgikus élet egyik fellelője volt. A liturgikus rendelkezések közül rendkívül fontos a váradi zsinati határozatok betoldása, amelyben a szubdiákonátus és diakonátus elnyeréséhez szükséges életkort a kánoni rugalmasság érvényesítése mellett szabályozta. Megszüntette a prebendáriusok zsolozsmázásában tapasztalható könnyítéseket, és felhívta a kanonokok figyelmét a szertartások méltó végzésére.

A váradi zsinati határozatokat lezáró ünneplista pedig az egyházmegye idáig nem ismert kalendárium. Az ünneplista hét olyan ünnepet is megörökített, amelyek teljesen ismeretlenek a kortárs szinodális könyvek ünneplistái alapján. Így Dorottya vértanúnő ünnepe február 6-án, Szent Péter apostol székfoglalása február 22-én, a Tizenkét apostol július 15-én, Szent László deposíciója július 29-én, Havi Boldogasszony október 5-én, Halottak napja november 2-án és Borbála vértanúnő december 4-én volt.

Az esztergomi szinodális könyv jelentősége nemcsak a saját egyháztartomány viszonylatában releváns, hanem Kalocsa joghatósági területén is. Az egyháztartomány határai nem akadályozták a középkori részleges törvények átvételét és módosítását. Ezek a tények arra utalnak, hogy a váradi szinodális könyv forrásának inkább az esztergomi zsinati határozatokat

tekintsük. Az 1524. évi zsinati határozatok a váradi püspökség jogtörténeti tevékenységének fontos emléke, amely nemcsak a váradi káptalan műveltségét, hanem a kalocsai egyháztartomány jogi hagyományát is ékesen bizonyítja.

A szinodális könyvek általános jogi szabályozásának természetéből eredő nagyfokú hasonlóság ellenére a váradi szinodális könyv önálló alkotásnak tekinthető.

IV. A szerzőnek az értekezés tárgyában megjelent vagy igazoltan kiadásra elfogadott publikációi lapszám feltüntetésével

1. A váradi szinodális könyv. In: *Magyar Könyvszemle* 126. (2010) 193-211.
2. Debrecen vallási élete a késő-középkorban. In: *Valóság* 8. (2010) 74-88.
3. A középkori kalocsai egyháztartomány zsinati tevékenysége. In: *Acta Universitatis Debreceniensis* (megjelenés alatt)

V. A szerző további, megjelent vagy igazoltan kiadásra elfogadott publikációi lapszám feltüntetésével

1. Szent Ágostonról pár szóban. In: *Velünk az Isten. Emlékkönyv Keresztes Szilárd püspök 70. születésnapjára a kispapoktól.* Szerk.: Ivancsó István. Nyíregyháza, 2002. 543-553.
2. Nagy Szent Leó pápasága levelezése és beszédei tükrében. In: *Communió* 16. (2008) 160-172.
3. A hivatalos társulás mint jogi személyiség szabályozása a nyugati és a keleti jogrendben. In: *Athanasiana* 29. (2009) 41-60.